

”

Ткаченко А., Жданова-Неділько О., Міхеєнко О., Сєдаков О. Організація довгострокових наукових досліджень: деякі аспекти європейського досвіду. *Освіта. Інноватика. Практика*, 2023. Том 11, № 10. С. 119-126. <https://doi.org/10.31110/2616-650X-vol11i10-018>

Tkachenko A., Zhdanova-Nedylko O., Mikheyenko O., Sedakov O. Orhanizatsiia dovhostrokovykh naukovykh doslidzhen: deiaiki aspekty yevropeiskoho dosvidu [Organization of long-term scientific research: some aspects of the european experience]. *Osvita. Innovatyka. Praktyka – Education. Innovation. Practice*, 2023. Vol. 11, No 10. S. 119-126. <https://doi.org/10.31110/2616-650X-vol11i10-018>

УДК 37.091.4МАК(092):001.891

DOI: 10.31110/2616-650X-vol11i10-018

Андрій ТКАЧЕНКО¹, Олена ЖДАНОВА-НЕДІЛЬКО²,
Олександр МІХЕЄНКО³, Олексій СЕДАКОВ⁴

^{1,2,4} Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, Україна

³ Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка, Україна

¹ <https://orcid.org/0000-0003-4408-2653>

tkachenk.av@ukr.net

² <https://orcid.org/0000-0002-1414-2355>

neonylla2015@ukr.net

³ <https://orcid.org/0000-0001-5209-0755>

mixeenkozlfr@gmail.com

⁴ <https://orcid.org/0009-0007-6321-518X>

calor.sweet@gmail.com

ОРГАНІЗАЦІЯ ДОВГОСТРОКОВИХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ: ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ

Анотація. В статті представлена спроба системного, об'єктивного і глибокого висвітлення діяльності лабораторії «Макаренко-реферат» при Науково-дослідному інституті порівняльної педагогіки Марбурзького університету (ФРН) – як європейського прикладу організації довгострокових наукових досліджень. Розкрито передумови створення, мету і завдання лабораторії, описано її публікаційну і видавничу активність. Показано внесок керівника лабораторії д-ра Гьотца Хілліга в розвиток західнонімецького макаренкознавства. Зроблено висновки про те, що надзвичайно ефективний проєкт лабораторії «Макаренко-реферат» демонструє певну еталонність наукової діяльності, з такими її показниками, як ґрунтовність і масштабність наукових студій, безпрецедентно широкий пошук і ретельний аналіз першоджерел, максимальна об'єктивність в оцінці емпіричного матеріалу, плюралістичність теоретичних оцінок досліджуваних явищ, велика наукова продуктивність та висока публікаційна активність учених, широка співпраця в міжнародному контексті, спрямованість на діалог і дискусійність в презентації наукових результатів, висока академічна культура. Окрім того 35 років безперервного макаренкознавчого пошуку німецьких учених довели значущість спадку А. Макаренка не лише для світової педагогіки, але й для гуманітарної культури людства. Безперечним внеском лабораторії «Макаренко-реферат» та особисто її керівника Г. Хілліга в налагодження наукового діалогу між вченими Сходу і Заходу є причетність до створення Міжнародної макаренківської асоціації. Незважаючи на те, що діяльність марбурзької лабораторії в умовах холодної війни не можна визнати як абсолютно політично незаангажованою, але вона змогла створити стилістично цілісний прецедент, продемонструвати своєрідний «майстер-клас» – не лише радянським, але й сучасним історикам педагогіки.

Ключові слова: європейський досвід організації наукових досліджень; А. Макаренко; макаренкознавство; галузь наукового знання; німецька макаренкознавча школа; лабораторія «Макаренко-реферат»; Гьотц Хілліг.

Andriy TKACHENKO¹, Olena ZHDANOVA-NEDYLKO²,
Oleksandr MIKHEYENKO³, Oleksiy SEDAkov⁴

^{1, 2, 4} Poltava V.G. Korolenko national pedagogical university, Ukraine

³ Sumy state pedagogical university named after A.S. Makarenko, Ukraine

¹ <https://orcid.org/0000-0003-4408-2653>

tkachenk.av@ukr.net

² <https://orcid.org/0000-0002-1414-2355>

neonylla2015@ukr.net

³ <https://orcid.org/0000-0001-5209-0755>

mixeenkozlfr@gmail.com

⁴ <https://orcid.org/0009-0007-6321-518X>

calor.sweet@gmail.com

ORGANIZATION OF LONG-TERM SCIENTIFIC RESEARCH: SOME ASPECTS OF THE EUROPEAN EXPERIENCE

Abstract. The article presents an attempt to systematically, objectively and deeply highlight the activity of the «Makarenko-abstract» laboratory at the Research Institute of Comparative Pedagogy of the University of Marburg (Germany) as a European example of the organization of long-term scientific research. The prerequisites for the creation, purpose and tasks of the laboratory are revealed, its publication and publishing activity is described. The contribution of the head of the laboratory, Dr. Götz Hillig, to the development of West German Makarenko studies is shown. It was concluded that the extremely effective project of the laboratory «Makarenko-abstract» demonstrates a certain standard of scientific activity, with such indicators as the thoroughness and scale of scientific studies, an unprecedentedly wide search and thorough analysis of primary sources, maximum objectivity in the evaluation of empirical material, pluralism

of theoretical assessments of the studied phenomena, great scientific productivity and high publication activity of scientists, broad cooperation in the international context, focus on dialogue and debate in the presentation of scientific results, high academic culture. In addition, 35 years of continuous research on Makarenko by German scientists proved the significance of A. Makarenko's legacy not only for world pedagogy, but also for the humanitarian culture of mankind. The indisputable contribution of the «Makarenko-abstract» laboratory and its head, G. Hillig, to establishing a scientific dialogue between scientists of the East and the West is the involvement in the creation of the International Makarenko Association. Despite the fact that the activities of the Marburg laboratory during the Cold War cannot be recognized as completely politically neutral, it was able to create a stylistically coherent precedent, to demonstrate a kind of «master class» – not only for Soviet, but also for modern historians of pedagogy.

Keywords: *European experience of scientific research organization; A. Makarenko; Makarenko studies; field of scientific knowledge; German school of Makarenko studies; «Makarenko-abstract» laboratory; Götz Hillig.*

Постановка проблеми. Система організації довгострокових наукових досліджень у європейських країнах, що сформувалася після Другої світової війни, ґрунтується на інтегрованій співпраці національних наукових центрів, університетів, державних і приватних інституцій, а також численних міжнародних організацій. Фінансування наукових проєктів в Європейському Союзі відбувається через низку програм на кшталт Horizon Europe (2021-2027), відомої як одна з найбільших подібних програм у світі. Активну фінансову підтримку науки також забезпечують уряди окремих країн та інші інвестори, включаючи приватний сектор і благодійні організації. Наукові дослідження в Німеччині, наприклад, фінансує Німецьке дослідницьке товариство (DFG). Країни ЄС активно інвестують кошти також у створення відповідних дослідницьких центрів і інфраструктур для довгострокових досліджень. Подібні центри включають лабораторії, обчислювальні ресурси, бази даних та великі дослідницькі інститути. Провідну роль у довгострокових дослідженнях відіграють європейські університети – через докторські програми, створення дослідницьких груп, публікації результатів досліджень тощо.

Варто зазначити, що подібна система є наслідком тих процесів в сфері західноєвропейської науки, що пов'язані із збільшенням її фінансування у 1950–1960-х рр. Одним із прикладів довготривалих досліджень у гуманітарній сфері, започаткованих саме у цей період, є лабораторія «Макаренко-реферат» (нім.: Makarenko-Referat), що існувала з 1968 по 2003 рік на базі багатого своїми традиціями академічного центру, першого протестантського вишу Німеччини – Марбурзького університету імені Філіпа – alma mater таких видатних представників науки та культури, як Х. Ортега-і-Гассет, Ю. Хабермас, брати Грімм та ін.

Аналіз досліджень і публікацій. Очевидно, найавторитетнішою і найкваліфікованішою характеристикою пошукової та просвітницької місії марбурзької лабораторії в світовому макаренкознавстві є роботи її незмінного керівника і провідного дослідника в даній царині Г. Хілліга. Відомі декілька його відповідних публікацій, присвячених ювілейним датам [1; 2; 10]. Єдиною, хто з українських вчених ґрунтовно підійшов до аналізу багаторічної діяльності «Макаренко-реферат», це харківські дослідниці А. Балацінова та Л. Олянич. Неможна оминати також увагою написану в останні роки узагальнюючу статтю німецького автора Д. Ватеркампа «Гетц Хілліг та його пошуки справжнього Макаренка. Що він знайшов?», яка намагається поставити крапки над і в історії «титанічної» роботи і лабораторії «Макаренко-реферат», і самого Г. Хілліга [31]. Незважаючи на всі перераховані вище доволі інформативні публікації, існує потреба у системному погляді на пройдений шлях та результати діяльності марбурзьких макаренкознавців з історичної дистанції.

Мета дослідження. Фрагментарність віддзеркалення в міжнародному історико-педагогічному дискурсі діяльності «Макаренко-реферат» актуалізують завдання системного висвітлення діяльності цього наукового центру.

Виклад основного матеріалу. Лабораторія «Макаренко-реферат» посідає центральне місце в історії сімдесятирічної німецької макаренкознавчої школи, і її поява має свої об'єктивні передумови.

Німецька макаренкознавча традиція бере свій початок після Другої світової війни. Перші західнонімецькі, присвячені видатному педагогу-письменнику, публікації з'явилися на рубежі 1940–1950-х рр. Висока оцінка непересічної особистості і педагогічних здобутків А. Макаренка серед багатьох західнонімецьких педагогів є заслугою насамперед трьох учених Геттінгенського університету – проф. Х. Нооля і його учнів – Е. Хаймпель і Л. Фрьозе [3, с. 71]. Вже починаючи з 1954 р. у вишах ФРН до навчальних програм були включені теми про Макаренка, з'явилося багато курсових і кваліфікаційних досліджень його виховної системи. До середини 60-х років у ФРН склалося навіть помилкове враження, що все або майже все про Макаренка і його педагогічну систему вже відомо. Однак, починаючи з 1965 р., ситуація стала змінюватися, чому сприяла активність групи макаренкознавців із Марбурзького університету. На 1-му міжнародному макаренківському симпозіумі, організованому членами цієї групи (1966), з'ясувалася наявність багатьох «білих плям» в макаренкознавстві, що саме і стало поштовхом для організації у лютому 1968 р. спеціальної лабораторії з вивчення життя і творчості Макаренка у щойно утвореному при університеті, керованому Л. Фрьозе Науково-дослідному інституті порівняльної педагогіки.

Лабораторія «Макаренко-реферат» була унікально продуктивним, єдиним з вивчення спадщини А. Макаренка за межами СРСР науковим осередком. Вона створювалася з метою розкриття істинної сутності оригінальної концепції виховання і біографії А. Макаренка, значно спотворених під час «канонізації» педагога в період сталінізму. Треба підкреслити: теза засновників «Макаренко-реферат» про прагнення ліквідації «деформацій» в радянському розумінні спадщини Макаренка, що пролунала в розпал холодної війни, надає певного політичного забарвлення цій марбурзькій ініціативі. Подібну важливу обставину обов'язково треба враховувати при аналізі завдань і специфіки діяльності лабораторії на перших її етапах. Засновниками лабораторії були Гьотц Хілліґ (Götz Hillig) і Зіґфрід Вайтц (Siegfried Weitz), введення також до колективу лабораторії славістки, українки за походженням Ірен Віль сприяло одному із здобутків лабораторії – «відкриттю» і введенню до наукового обігу україномовної частини спадку Макаренка [10, с. 48–49].

Як потужний науковий центр лабораторія проводила масштабні дослідження життя і творчості А. Макаренка, а також міжнародного визнання його ідей. Головними напрямками її діяльності виступали: а) розробка наукової біографії А. Макаренка; б) підготовка зібрання його творів, яке повністю б відповідало науковим критеріям; в) дослідження рецепції макаренківських ідей в Радянському Союзі і за кордоном; г) виклад і пояснення макаренківської педагогічної концепції [10, с. 49].

Як бачимо, найпершим завданням, яке поставила перед собою група молодих німецьких макаренкознавців, стало *створення наукової біографії А. Макаренка*. В цьому контексті науковці пішли декількома шляхами.

1) *Систематичний аналіз макаренкознавчої літератури і широкого кола інших джерел*. Ретельно і докладно вивчалися освітнє законодавство, нормативна документація головним чином українських місцевих органів влади, періодика, неопубліковані матеріали тощо.

2) *Пошук свідків*. Найважливішим у цьому відношенні прикладом є пошуки молодшого брата А. Макаренка Віталія Семеновича, який мешкав на півдні Франції в будинку для людей похилого віку, і контакти з яким удалося встановити у 1970 році [3, с. 184–187]. Спогади В. Макаренка, а також листування з ним співробітників лабораторії, опубліковані в Німеччині (1973, 1985), Італії (1977), Україні (1991) та Росії (1991), відкрили якісно нову сторінку у макаренкознавчій мемуаристиці, але, разом з тим, спровокували бурхливу полеміку навколо описаних автором фактів життя молодого А. Макаренка. Другою за важливістю знахідкою стали мемуари К. Кононенка – начальника фінансової частини комуни імені Дзержинського, до якої він потрапив як репресований за «саботаж колективізації сільського господарства» [32]. Крім цього німецьким дослідникам удалося отримати свідчення низки інших людей, тим або іншим чином пов'язаних з А. Макаренко. Це, передусім, дружина педагога-письменника Г. Макаренко, його племінниця О. Макаренко, онука Г. Макаренко Т. Лебедева, а також Л. Коваль, Є. Магура, С. Калабалін, К. Борискіна, В. Коломійцев, М. Миронов, А. Зільберштейн, Г. Гасилов, М. Гетманець, М. Ніжинський та ін. [3]

3) *Вивчення діяльності А. Макаренка в керованих ним закладах соціального виховання* – Полтавській/Харківській трудовій колонії імені М. Горького (1920–1928) та Дитячій комуні імені Ф. Е. Дзержинського (1927–1935). Вченими було глибоко проаналізовано соціальний контекст педагогічної творчості А. Макаренка – систему боротьби з дитячою безпритульністю в СРСР в цілому та в Україні в інтервалі часу 1917–1935 рр. Окремо вивчалася організаційна структура та система самоврядування в колонії і комуні, було підготовлено ґрунтовну добірку публікацій про ці заклади в українській пресі – так звану «Україніку». Поряд із цим велика увага була приділена виданню джерел: факсимільні копії макаренківського «Нарису роботи Полтавської колонії ім. Горького» та збірника комуни імені Дзержинського «Друге народження», добірки документів про переведення колонії імені М. Горького із Полтави до Куряжу, конфлікт Макаренка з представниками українського Наркомосу на початку 1928 року та важкий для Макаренка 1932 рік.

4) *Розгляд «спеціальних» аспектів біографії А. Макаренка*. До таких аспектів марбуржці віднесли події в житті педагога-письменника, або раніше не помічені науковцями, або «затабувані» офіційною педагогікою соціалістичних країн: доля дипломної роботи Макаренка в Полтавському учительському інституті, роль М. Горького в його житті, зв'язки педагога з Болшевською комунією, питання його національної самосвідомості, відношення до комуністичної ідеології, Леніна та Сталіна, обставини останнього року життя тощо.

5) *Вивчення історії створення і впливу літературних творів Макаренка*. Нарікаючи на надмірну узагальненість і майже виключно позитивне висвітлення цього аспекту діяльності педагога-письменника, працівники «Макаренко-реферат» видали декілька досліджень «Педагогічної поеми», «Книги для батьків» та «Прапорів на вежах».

В межах другого свого завдання – *видання максимально повного наукового зібрання творів А. Макаренка* – німецькими вченими шляхом відкриття або встановлення справжнього авторства вдалося значно збагатити реєстр текстів педагога-письменника, загальний обсяг якого дозволив

запланувати 20 окремих томів. Проектуючи два відділи свого «зібрання творів» – «прижиттєві публікації» та «спадщина», – марбуржці фактично видали лише перший із них – 8 томів: 1, 7, 13 (1976), 2 (1977), 9 (1978), 3–5 (1982). Хоча за кількістю окремих текстів «Марбурзьке видання» (Gesammelte Werke: Marburger Ausgabe) значно поступається радянським «Творам» (1957–1958 pp.) та «Педагогічним творам» (1983–1986 pp.) А.Макаренка, його науковий апарат, текстологічні та видавничі стандарти набагато перевершують останні. Необхідність подібного амбітного проекту виникла у марбурзьких науковців в результаті ретельного вивчення практики видань творів Макаренка в СРСР, коли були виявлені численні вилучення текстів, змістові і стилістичні редакторські втручання, скорочення та доповнення. Саме в даному пункті, вважаємо, сконцентрувалися головні проблемні точки подальшої запеклої конкуренції західнонімецького і радянського макаренкознавства. Фактично згадані вище восьмитомні радянські «Педагогічні твори» стали ревнивою відповіддю АПН СРСР на видавничі ініціативи марбурзьких колег.

Реалізуючи завдання *дослідження рецепції макаренківських ідей в Радянському Союзі і за кордоном*, співробітники «Макаренко-реферат» з самого початку пішли шляхом масштабних бібліографічних розвідок в максимально широкому інтернаціональному контексті, в результаті чого міжнародне макаренкознавство отримало цінні численні ґрунтовні огляди і показники, автором (або співавтором) кожного із яких неодмінно виступав Г. Хілліг. Першим із них стала його книга «Макаренко в Німеччині 1927–1967 рр. Статті і свідчення» (1968), наступного ж року у співавторстві із З. Вайтцом він випустив «Зведений показник макаренківської літератури в бібліотеках Федеративної Республіки Німеччини і Західного Берліну». Потому світ побачив унікальний матеріал «Твори Макаренка в 1930–1970 рр. Міжнародний огляд» (1971), який вперше систематизовано і повно об'єднав макаренкіану 34 країн [24, с. 117–176]. Продовження публікації результатів бібліографічної роботи з'явилося лише за десять років: у 1980 році Г. Хілліг видав у ФРН і Італії свій огляд «Поширення творів А. С. Макаренка за межами Радянського Союзу» та у 1981 році у Польщі – показник «Праці А. С. Макаренка і про А. С. Макаренка. Бібліографічна інформація». Прикладом вже не лише бібліографічної, але й широкої аналітичної інформації щодо визнання педагогіки Макаренка у країнах світу стала монографія «Макаренко», що вийшла за редакцією Г. Хілліга і З. Вайтца у Дармштадті (1979). Тут були зібрані матеріали різних років, авторами яких виступили представники Італії, Німеччини, Польщі, СРСР, Чехословаччини та Японії [20].

Окремий напрям досліджень марбуржців торкався проблеми набуття А. Макаренко статусу класика педагогіки після його смерті. Ці процеси докладно розкриті в спільних роботах Г. Хілліга та М. Крюгер-Потратц («Друге народження» А. С. Макаренка. Одночасно внесок у маловідомий розділ з історії радянської педагогіки, 1939–1941. 1986; «Друге народження» А. С. Макаренка. Досвід реконструкції процесу канонізації його як педагога (1939–1941 рр.). 1988; До початків сприйняття ідей Макаренка у Радянському Союзі. 1989) та одноосібних публікаціях Г. Хілліга (Міркування у зв'язку з умовами і розвитком сприйняття ідей Макаренка у Радянському Союзі і за його межами. 1987).

Що стосується останнього із завдань, які лабораторія «Макаренко-реферат» ставила перед собою на початку – *виклад і пояснення педагогічної концепції А. Макаренка*, – то реалізація його відбувалася по таких напрямках, як а) аналіз окремих категорій і принципів та б) загальні оцінки, в тому числі спроби систематичного аналізу макаренківської педагогіки за допомогою нових методологічних принципів [10, с. 56]. До першої з цих категорій продуктів марбурзької групи належать одна із перших праць Г. Хілліга «Виховання для колективу через колектив» (1964) та його спільні з З. Вайтцом публікації: «Не говорити про це! Педагогічний девіз А. С. Макаренка» (1968), Антон Макаренко, на педагогічних вибоїнах. Макаренко про значення роботи у виховному процесі» (1981). Другий же напрям досліджень представляє головним чином З. Вайтц, його перу належать такі роботи, як «Макаренко у цілісному розгляді. Попередній нарис», «Ревізія Макаренка. Міркування у зв'язку з історією впливу А. С. М.» (1984), «Макаренко як педагог – спроба уточнення позиції» (1989), «Соціалістичне виховання – залежальний товар? Про перспективи сприйняття ідей Макаренка в об'єднаній Німеччині» (в співавторстві з Л. Шпігель-Вайтц, 1990), «Наприклад: Макаренко. Наближення до контекстуальної педагогіки» (в співавторстві з Х. Кетткер, 1992).

За кожним із напрямів діяльності лабораторії були опубліковані результати власних досліджень і збірки джерел, які побачили світ у виданнях як самої лабораторії, так і журналах та збірниках багатьох країн. Всі публікації, до яких були причетні співробітники «Макаренко-реферат», умовно поділяються на такі категорії: 1) вже згадане фундаментальне зібрання творів А. Макаренка; 2) індивідуальні і колективні монографії (в тому числі репринтні копії видань 1930-х років); 3) видавничі серії; 4) бібліографічні показники; 5) матеріали нарад і симпозіумів; 6) статті у наукових виданнях; 7) статті в популярних виданнях та ЗМІ. Ще на початку діяльності лабораторії було започатковано спеціальну видавничу рубрику «Beiträge zur sozialistischen Pädagogik» (Внесок у соціалістичну педагогіку), в межах якої в подальші роки публікувалися монографії, окремі томи видавничих серій, бібліографічні показники та інші наукові матеріали. Трьома головними напрямками

видавничої стратегії лабораторії були публікація бібліографічних показників, першоджерел (найчастіше невідомих або маловідомих) і, паралельно з цим, – текстів досліджень життя і діяльності Макаренка.

На окрему увагу заслуговують відомі марбурзькі видавничі серії, підготовлені за редакцією Г. Хілліґа та З. Вайтца. Першим із них став збірник «Матеріали про Макаренка» (нім.: Makarenko-Materialien), який презентував результати наполегливих джерелознавчих пошуків, об'єднуючи різнохарактерні матеріали: повідомлення ЗМІ, архівні документи, мемуари тощо. Всього світ побачили 4 випуски (1969, 1971, 1973, 1982). Найменш чисельною серією книг був «Макаренко-архів» (нім.: Makarenko-archiv), який обмежився лише двома випусками і представляв роботи Макаренка про колонію імені М. Горького (вип. 3 – 1992, вип. 5 – 1988, 1990). З 1975 р. стартував найтриваліший видавничий проєкт, що приніс неабияку популярність лабораторії, – 25-томна серія «Опускула макаренкіана» (лат.: Opuscula Makarenkiana). Серія поступово перебрала на себе функцію періодичного звіту лабораторії, своєрідного літопису її дослідницьких звершень, хроніки пошуків, відкриттів та наукової полеміки. Давно існує потреба представлення бібліографічного огляду видань цієї серії у повному обсязі. Умовно книги поділяються на п'ять категорій:

1) *Авторські тексти А. Макаренка*: «Деякі педагогічні висновки із мого досвіду. Зустріч з учителями початкових та середніх шкіл Ленінграда та Ленінградської області, 16 жовтня 1938 р.» [21]; «Москва, жовтень 1936 р. Видання протоколів двох зустрічей А. С. Макаренка з читачами "Педагогічної поеми"» [27].

2) *Наукові розвідки*: «Святий Макаренко. До видання творів А. С. Макаренка Академією педагогічних наук РРФСР/СРСР (1950–1983 рр.)» [17]; «Самоствердження чи конформізм? До питання ідейно-політичного становлення А. С. Макаренка» [30]; «Він народився і виріс у Росії. Замість некрологу» [12]; «Легенди смутного часу (1938–1941 рр.). Про ходіння по муках Макаренка-письменника, про раптову смерть Макаренка-людини та про чудове відродження Макаренка-педагога» [13]; «Макаренко та сталінізм. Роздуми та коментарі до дискусійної теми» [14]; «Прометей Макаренка та «головбоги» педолімпу: Соколянський, Залужний, Попов» [16]; «Макаренко у рік "Великого терору"» [15]; «Випробування владою. Київський період життя Макаренка (1935–1937 рр.)» [4]; «Метаморфози Г. Г. Ващенко. Додаткові штрихи до портрета українського вченого, якому не вдалося вийти з тіні А. С. Макаренка» [18].

3) *Мемуаристика*: «Мій брат Антон Семенович. Спогади, листи» [25]; «Додаткові штрихи до портрета А. С. Макаренка. Бесіда Г. Хілліґа з В. В. Кумаріним» [9]; «Свідчення щирої дружби: спогади К. С. Кононенка про А. С. Макаренка» [32].

4) *Епістолярій*: «Листування А. С. Макаренка з М. Горьким. Академічне видання» [26]; «"Макаренко – педагог, а не письменник!" Листування А. С. Макаренка з двома читачками (1938–1939 рр.)» [23]; «А. С. Макаренко. "Ваша ніжність – страшенна сила." Листи не лише про кохання (Харків, весна 1928 р.)» [19]; «"Бережи себе!" Листування Г. С. та А. С. Макаренка з сином (1927–1939 рр.)» [29].

5) *Тематичні добірки документів і матеріалів*: «На педагогічних вибоїнах чи "марш" Макаренка через тридцять другий рік. Чотири більше і сім менш відомих свідчень, опублікованих марбурзьким жителем у ювілейному сімдесяти п'ятому році для німецькомовних читачів» [6]; «До Харкова чи Запоріжжя? Збірник документів про переведення колонії ім. Горького з Полтави на нове місце ("Завоювання Куряжу") 1925–1926 рр.» [28]; «На вершині "Олімпу". Добірка документів про конфлікт Макаренка з представниками українського "соцвосу" (лютий – березень 1928 р.)» [5]; «25 років лабораторії «Макаренко-реферат» Науково-дослідного центру порівняльної педагогіки Марбурзького університету 1968–1993» [10]; «Турбота, контроль, втручання. Шість звітів про інспекторські та інші перевірки колонії ім. М. Горького (1922–1928 рр.)» [11]; «Страждання "українізованого" завколу. Ділові листи А. С. Макаренка українською мовою (1924–1925 рр.)» [7]; «Полтавська трудова колонія ім. М. Горького. Полеміка, документи, портрети (1920–1926 рр.)» [8].

Всі роки своєї діяльності «Макаренко-реферат» знаходилась в центрі активного міжнародного діалогу. З метою координації та обговорення творчих задумів і результатів наукових розвідок її співробітники провели 7 міжнародних макаренківських симпозіумів, матеріали перших двох і останніх двох з яких були пізніше опубліковані. Наприкінці 1980-х років лабораторія виступила ідеологом налагодження діалогу між Сходом і Заходом, та взяла на себе функції головного організаційного центру (разом з лабораторією А. С. Макаренка Полтавського педінституту) створення Міжнародної макаренківської асоціації.

Треба відзначити, що першими і найбільш активними «аудиторами» результатів наукових студій марбурзької групи виступили радянські макаренкознавці, які радикально розкритикували запропонований нею образ «аутентичного Макаренка». Красномовними є назви їх публікацій: «Проти фальсифікації педагогічної спадщини А. С. Макаренка за рубежем» (В. Грановська, 1966), «У кривому дзеркалі», (Н. Абашкіна, Б. Мельниченко, 1972), «Фальсифікатори. Як у Марбурзі створюють "новий образ" А. С. Макаренка» (В. Кумарін, 1973), «"Нова біографія" А. С. Макаренка: Макаренкознавці ФРН

бездоказово перекарчують факти із життя і творчості видатного педагога» (Л. Цибулько, 1988) тощо. Зовсім іншу тональність ми знаходимо у згаданій статті Д. Ватеркампа. На думку автора, дослідження Макаренка, що проводилися все життя Ґ. Хіллігом, «безумовно, є найбільш вражаючим досягненням окремого дослідника в галузі порівняльної освіти в Німеччині.» [31, s. 38]. Однак, незважаючи на грандіозну працю і вагомі результати, головні завдання, поставлені перед марбуржцями не були виконані у повному обсязі, в той же час завершення цієї роботи може виявитися неможливим, «оскільки немає нікого, хто міг би зрівнятися з роботою Хілліга» [31, s. 40].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Надзвичайно ефективний проєкт науково-дослідного центру «Макаренко-реферат» являє собою характерний приклад західноєвропейської системи організації наукових досліджень, він демонструє певну еталонність наукової діяльності, з такими її показниками, як ґрунтовність і масштабність наукових студій, масштабний пошук і ретельний аналіз першоджерел, максимальна об'єктивність в оцінці емпіричного матеріалу, плюралістичність теоретичних оцінок досліджуваних явищ, велика наукова продуктивність та висока публікаційна активність учених, широка співпраця в міжнародному контексті, спрямованість на діалог і дискусійність в презентації наукових результатів, висока академічна культура. Окрім того 35 років безперервного макаренкознавчого пошуку німецьких учених довели значущість спадку видатного українця не лише для світової педагогіки, але й для гуманітарної культури людства. Безперечним внеском лабораторії «Макаренко-реферат» та особисто її керівника Ґ. Хілліга в налагодження наукового діалогу між вченими Сходу і Заходу є причетність до створення Міжнародної макаренківської асоціації. Незважаючи на те, що діяльність марбурзької лабораторії в умовах холодної війни не можна визнати як абсолютно ідеологічно незаангажованою, але вона змогла створити своєрідний стилістично цілісний прецедент в науці останньої третини 20-го століття, а також продемонструвати неперевершений «майстер-клас» – не лише радянським, але й сучасним історикам педагогіки.

Список використаних джерел

1. Хілліг Ґ. 20 років лабораторії з вивчення спадщини А. С. Макаренка. У пошуках істинного Макаренка. Полтава: Видавець Шевченко Р. В., 2014. С. 71–78.
2. Хілліг Ґ. Лабораторія «Макаренко-реферат» при Марбурзькому університеті. Золоті ворота: Видання товариства зв'язків з українцями за межами України. 1992. Вип. 2. С. 36–42.
3. Хілліг Ґ. У пошуках істинного Макаренка. Полтава: Шевченко Р. В., 2014. 778 с.
4. Abarinov A., Hillig G. Die versuchung der Macht. Makarenkos Kiever Jahre (1935–1937). Marburg: Makarenko-Referat, 2000. 200 S. (Opuscula Makarenkiana Nr 22).
5. Auf dem Gipfel des „Olymp“. Dokumentation über Makarenkos Konflikt mit Vertretern der ukrainischen „Sozialerziehung“ (Februar – März 1928). Hrsg.: G. Hillig. Marburg: Makarenko-Referat, 1991. XXX S., 117 Doppels., 59 S. (Opuscula Makarenkiana Nr 12).
6. Auf holprigen Wegen der Pädagogik oder Makarenkos „Marsch“ durch das Jahr zweiunddreißig. Vier mehr und sieben weniger bekannte Zeugnisse, im Jubeljahr fünfundsechzig für Leser deutscher Zunge an den Tag gebracht von einem Marburger [G. Hillig (Hrsg.)]. Marburg : Makarenko-Referat, 1975. 96 s. (Opuscula Makarenkiana Nr 1).
7. Die Leiden eines „ukrainisierten“ Kolonieleiters. Dienstliche Briefe A. S. Makarenkos in ukrainischer Sprache (1924–1925). Hrsg. G. Hillig. (Ukrainisch, russisch und deutsch). Marburg : Makarenko-Referat, 1996. XII, 171 Doppels., 73 S. (Opuscula Makarenkiana Nr 18).
8. Die Poltavaer M. Gor'kij-Arbeitskolonie. Polemik, Dokumente, Porträts (1920–1926). Hrsg. G. Hillig. Marburg: Makarenko-Referat, 2003. 328 S. (Opuscula Makarenkiana Nr 24).
9. Ergänzungen zum Porträt A.S. Makarenkos. Götz Hillig im Gespräch mit Valentin Kumarin. (Marburg, 2. November 1988). (Deutsch/russisch). Marburg: Makarenko-Referat, 1989. 59, LIII S. (Opuscula Makarenkiana Nr 10).
10. 25 Jahre Makarenko-Referat. Red.: G. Hillig, I. Wiehl. Marburg: Makarenko-Referat, 1993. 288 S. (Opuscula Makarenkiana Nr 13).
11. Fürsorge, Kontrolle, Einmischung. Sechs Berichte über Inspektionen und andere Überprüfungen der Gor'kij-Kolonie (1922–1928). Hrsg.: G. Hillig. Marburg: Makarenko-Referat, 1994. XXXIV S., 60 Doppels. (Opuscula Makarenkiana Nr 14).
12. Hillig G. Eine Jugend in Rußland. Anstelle eines Nachrufs [V. S. Makarenko (1895-1983)] Marburg: Makarenko-Referat, 1987. 39, XXXIX S. (Opuscula Makarenkiana Nr 8).
13. Hillig G. Geschichten aus der Zeit der Wirren (1938–1941). Vom Leidensweg des Schriftstellers Makarenko, vom plötzlichen Tod des Menschen Makarenko und vom der wundersamen Auferstehung des Makarenko. Marburg: Makarenko-Referat, 1989. VIII, 158 S. (Opuscula Makarenkiana Nr 9).
14. Hillig G. Makarenko and Stalinism. Comments and reflections on a controversial topic. Marburg : Makarenko-Referat, 1995. 21, XXI S. (Opuscula Makarenkiana Nr 16).
15. Hillig G. Makarenko im Jahr des „großen Terrors“. (Russ. u. dt.). Marburg: Makarenko-Referat, 1998. 100, C S. (Opuscula Makarenkiana Nr 21).
16. Hillig G. Prometheus Makarenko und die „Hauptgötter“ des Pädagogischen Olymp: Sokoljanskij, Zalužnyj, Popov. Marburg : Makarenko-Referat, 1997. XIV, 154 S. (Opuscula Makarenkiana Nr 19).

17. Hillig G. Sankt Makarenko. Zur Editionspraxis der Akademie der Pädagogischen Wissenschaften der RSFSR/UdSSR (1950–1983). (Deutsch/russisch). Marburg: Makarenko-Referat, 1984. XII, 99, 53 Doppels., 13 S. (Opuscula Makarenkiana Nr 4).
18. Hillig G., Oksa N. Die Metamorphosen des G. G. Vašenko. Ergänzungen zum Porträt eines ukrainischen Wissenschaftlers, dem es nicht gelang, sich aus dem Schatten A. S. Makarenkos zu lösen. Marburg: Makarenko-Referat, 2000. 68 S. (Opuscula Makarenkiana Nr 23).
19. „Ihre Zärtlichkeit ist eine ungeheure Macht“. Briefe – nicht nur über die Liebe (Char'kov, Frühjahr 1928). Hrsg. G. Hillig. (Russisch u. deutsch). Marburg : Makarenko-Referat, 1996. X, 58 Doppels., 6 S. (Opuscula Makarenkiana Nr 17).
20. Makarenko. Hrsg. Hillig G., Weitz S. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1979. XIII, 602 S.
21. Makarenko A. S. Einige pädagogische Schlußfolgerungen aus meiner Erfahrung. Begegnung mit Lehrern der Elementar- und höheren Schulen aus der Stadt und dem Gebiet Leningrad, 16. Oktober 1938. Hrsg. G. Hillig. Übers.: G. Hillig – zus. mit V. V. Hlynowski u. I. Wiehl (Russisch/deutsch). Marburg : Makarenko-Referat, 1983; VI S., 39 Doppels., 29 S. (Opuscula Makarenkiana Nr 1).
22. Makarenko in Deutschland 1927–1967. Texte und Berichte / G. Hillig (Hrsg.); mit einer Einführung von Leonhard Froese. Braunschweig: Georg Westermann Verlag, 1968. 536 s.
23. „Makarenko ist Pädagoge und nicht Schriftsteller!“ A.S. Makarenkos Briefwechsel mit zwei Leserinnen seiner Werke (1938–1939). Hrsg.: G. Hillig, S. Nevskaja. Marburg: Makarenko-Referat, 1995. XIV, 65 Doppels., 10 S. (Opuscula Makarenkiana Nr 15).
24. Makarenko-Materialien II. Quellen, Studien, Bibliographische Beiträge. G. Hillig, S. Weitz (Hrsg.). Marburg: VVG, 1971. 184 S.
25. Makarenko V. Mein Bruder Anton Semenovic. Erinnerungen, Briefe. Hrsg.: G. Hillig. Marburg : Makarenko-Referat, 1985. XVIII, 201 S. (Opuscula Makarenkiana Nr 3).
26. Makarenkos Briefwechsel mit Gor'kij. Kritische Ausgabe. Besorgt von G. Hillig in Verbindung mit S. Nevskaja. (Russisch u. deutsch). Marburg: Makarenko-Referat, 1990. XXV S., 96 Doppels., 160 S. (Opuscula Makarenkiana Nr 11).
27. Moskau, Oktober 1936. Edition der Protokolle zweier Begegnungen A.S. Makarenkos mit Lesern des „Pädagogischen Poems“. G. Hillig. (Hrsg.; Übers. – zus. mit V. V. Hlynowski, I. Wiehl, I. Rüttenauer u.a.) (Russisch/deutsch). Marburg: Makarenko-Referat, 1987. XII S., 69 Doppels., 23 S. (Opuscula Makarenkiana Nr 7).
28. Nach Char'kov oder nach Zaporož'e? Dokumentation zur Verlegung der Gor'kij-Kolonie von Poltava an einen anderen Ort („Eroberung von Kurjaž“). 1925–1926; Hrsg. Von G. Hillig. Übers.: I. Wiehl, G. Hillig. (Russisch bzw. Ukrainisch). Marburg: Makarenko-Referat, 1985. XIII S., 117 Doppels., 39 S. (Opuscula Makarenkiana Nr 5).
29. „Pass auf dich auf!!!“ Der Briefwechsel G. S. und A. S. Makarenkos mit ihrem Sohn (1927–1939) / Hrsg.: S. Nevskaja, G. Hillig. Marburg: Makarenko-Referat, 2001. 256 S. (Opuscula Makarenkiana Nr 24).
30. Pataki F., Hillig G. Selbstbehauptung oder Anpassung? Zur Frage der ideologisch-politischen Entwicklung A. S. Makarenkos. Marburg: Makarenko-Referat, 1987. 75 S. (Opuscula Makarenkiana Nr 6).
31. Waterkamp D. Götz Hillig and his search for the true Makarenko. What did he find? International Dialogues on Education. 2018. №2. S. 37–55.
32. Zeugnisse einer wahren Freundschaft: die Erinnerungen K. S. Kononenkos an A. S. Makarenko. Hrsg.: G. Hillig, V. Maročko. (Russ. bzw. ukr. u. dt.). Marburg: Makarenko-Referat, 1997. XXX, 67 Doppels., 34 S. (Opuscula Makarenkiana Nr 20).

References

1. Hillig G. 20 rokov laboratorii z vyvchennia spadshchyny A. S. Makarenka. *U poshukakh istynnoho Makarenka*. Poltava: Vydavets Shevchenko R. V., 2014. S. 71–78. [in Ukrainian]
2. Hillig G. Laboratoriia «Makarenko-referat» pry Marburzkomu universyteti. *Zoloti vorota*: Vydannia tovarystva zviazkiv z ukraintsiamy za mezhamy Ukrainy. 1992. Vyp. 2. S. 36–42. [in Ukrainian]
3. Hillig G. U poshukakh istynnoho Makarenka. Poltava: Shevchenko R. V., 2014. 778 s. [in Ukrainian]
4. Abarinov A., Hillig G. Die versuchung der Macht. Makarenkos Kiever Jahre (1935–1937). Marburg: Makarenko-Referat, 2000. 200 S. (Opuscula Makarenkiana Nr 22).
5. Auf dem Gipfel des „Olymp“. Dokumentation über Makarenkos Konflikt mit Vertretern der ukrainischen „Sozialerziehung“ (Februar – März 1928). Hrsg.: G. Hillig. Marburg: Makarenko-Referat, 1991. XXX S., 117 Doppels., 59 S. (Opuscula Makarenkiana Nr 12).
6. Auf holprigen Wegen der Pädagogik oder Makarenkos „Marsch“ durch das Jahr zweiunddreißig. Vier mehr und sieben weniger bekannte Zeugnisse, im Jubeljahr fünfundsiebzig für Leser deutscher Zunge an den Tag gebracht von einem Marburger [G.Hillig (Hrsg.)]. Marburg : Makarenko-Referat, 1975. 96 s. (Opuscula Makarenkiana Nr 1).
7. Die Leiden eines „ukrainisierten“ Kolonieleiters. Dienstliche Briefe A. S. Makarenkos in ukrainischer Sprache (1924–1925). Hrsg. G. Hillig. (Ukrainisch, russisch und deutsch). Marburg : Makarenko-Referat, 1996. XII, 171 Doppels., 73 S. (Opuscula Makarenkiana Nr 18).
8. Die Poltavaer M. Gor'kij-Arbeitskolonie. Polemik, Dokumente, Porträts (1920–1926). Hrsg. G. Hillig. Marburg: Makarenko-Referat, 2003. 328 S. (Opuscula Makarenkiana Nr 24).
9. Ergänzungen zum Porträt A.S. Makarenkos. Götz Hillig im Gespräch mit Valentin Kumarin. (Marburg, 2. November 1988). (Deutsch/russisch). Marburg: Makarenko-Referat, 1989. 59, LIII S. (Opuscula Makarenkiana Nr 10).
10. 25 Jahre Makarenko-Referat. Red.: G. Hillig, I. Wiehl. Marburg: Makarenko-Referat, 1993. 288 S. (Opuscula Makarenkiana Nr 13).
11. Fürsorge, Kontrolle, Einmischung. Sechs Berichte über Inspektionen und andere Überprüfungen der Gor'kij-Kolonie (1922–1928). Hrsg.: G. Hillig. Marburg: Makarenko-Referat, 1994. XXXIV S., 60 Doppels. (Opuscula Makarenkiana Nr 14).

12. Hillig G. Eine Jugend in Rußland. Anstelle eines Nachrufs [V. S. Makarenko (1895-1983)] Marburg: Makarenko-Referat, 1987. 39, XXXIX S. (Opuscula Makarenkiana Nr 8).
13. Hillig G. Geschichten aus der Zeit der Wirren (1938-1941). Vom Leidensweg des Schriftstellers Makarenko, vom plötzlichen Tod des Menschen Makarenko und vom der wundersamen Auferstehung des Makarenko. Marburg: Makarenko-Referat, 1989. VIII, 158 S. (Opuscula Makarenkiana Nr 9).
14. Hillig G. Makarenko and Stalinism. Comments and reflections on a controversial topic. Marburg : Makarenko-Referat, 1995. 21, XXI S. (Opuscula Makarenkiana Nr 16).
15. Hillig G. Makarenko im Jahr des "großen Terrors". (Russ. u. dt.). Marburg: Makarenko-Referat, 1998. 100, C S. (Opuscula Makarenkiana Nr 21).
16. Hillig G. Prometheus Makarenko und die „Hauptgötter“ des Pädagogischen Olymp: Sokoljanskij, Zalužnyj, Popov. Marburg : Makarenko-Referat, 1997. XIV, 154 S. (Opuscula Makarenkiana Nr 19).
17. Hillig G. Sankt Makarenko. Zur Editionspraxis der Akademie der Pädagogischen Wissenschaften der RSFSR/UdSSR (1950-1983). (Deutsch/russisch). Marburg: Makarenko-Referat, 1984. XII, 99, 53 Doppels., 13 S. (Opuscula Makarenkiana Nr 4).
18. Hillig G., Oksa N. Die Metamorphosen des G.G. Vaščenko. Ergänzungen zum Porträt eines ukrainischen Wissenschaftlers, dem es nicht gelang, sich aus dem Schatten A. S. Makarenkos zu lösen. Marburg: Makarenko-Referat, 2000. 68 S. (Opuscula Makarenkiana Nr 23).
19. „Ihre Zärtlichkeit ist eine ungeheure Macht“. Briefe – nicht nur über die Liebe (Char'kov, Frühjahr 1928). Hrsg. G. Hillig. (Russisch u. deutsch). Marburg : Makarenko-Referat, 1996. X, 58 Doppels., 6 S. (Opuscula Makarenkiana Nr 17).
20. Makarenko. Hrsg. Hillig G., Weitz S. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1979. XIII, 602 S.
21. Makarenko A. S. Einige pädagogische Schlußfolgerungen aus meiner Erfahrung. Begegnung mit Lehrern der Elementar- und höheren Schulen aus der Stadt und dem Gebiet Leningrad, 16. Oktober 1938. Hrsg. G. Hillig. Übers.: G. Hillig – zus. mit V. V. Hlynowski u. I. Wiehl (Russisch/deutsch). Marburg : Makarenko-Referat, 1983; VI S., 39 Doppels., 29 S. (Opuscula Makarenkiana Nr 1).
22. Makarenko in Deutschland 1927-1967. Texte und Berichte / G. Hillig (Hrsg.); mit einer Einführung von Leonhard Froese. Braunschweig: Georg Westermann Verlag, 1968. 536 s.
23. "Makarenko ist Pädagoge und nicht Schriftsteller!" A.S. Makarenkos Briefwechsel mit zwei Leserinnen seiner Werke (1938-1939). Hrsg.: G. Hillig, S. Nevskaja. Marburg: Makarenko-Referat, 1995. XIV, 65 Doppels., 10 S. (Opuscula Makarenkiana Nr 15).
24. Makarenko-Materialien II. Quellen, Studien, Bibliographische Beiträge. G. Hillig, S. Weitz (Hrsg.). Marburg: VVG, 1971. 184 S.
25. Makarenko V. Mein Bruder Anton Semenovic. Erinnerungen, Briefe. Hrsg.: G. Hillig. Marburg : Makarenko-Referat, 1985. XVIII, 201 S. (Opuscula Makarenkiana Nr 3).
26. Makarenkos Briefwechsel mit Gor'kij. Kritische Ausgabe. Besorgt von G. Hillig in Verbindung mit S. Nevskaja. (Russisch u. deutsch). Marburg: Makarenko-Referat, 1990. XXV S., 96 Doppels., 160 S. (Opuscula Makarenkiana Nr 11).
27. Moskau, Oktober 1936. Edition der Protokolle zweier Begegnungen A. S. Makarenkos mit Lesern des „Pädagogischen Poems“. G. Hillig. (Hrsg.; Übers. – zus. mit V. V. Hlynowski, I. Wiehl, I. Rüttenauer u.a.) (Russisch/deutsch). Marburg: Makarenko-Referat, 1987. XII S., 69 Doppels., 23 S. (Opuscula Makarenkiana Nr 7).
28. Nach Char'kov oder nach Zaporož'e? Dokumentation zur Verlegung der Gor'kij-Kolonie von Poltava an einen anderen Ort („Eroberung von Kurjaž“). 1925-1926; Hrsg. Von G. Hillig. Übers.: I. Wiehl, G. Hillig. (Russisch bzw. Ukrainisch). Marburg: Makarenko-Referat, 1985. XIII S., 117 Doppels., 39 S. (Opuscula Makarenkiana Nr 5).
29. "Pass auf dich auf!!!" Der Briefwechsel G. S. und A. S. Makarenkos mit ihrem Sohn (1927-1939) / Hrsg.: S. Nevskaja, G. Hillig. Marburg: Makarenko-Referat, 2001. 256 S. (Opuscula Makarenkiana Nr 24).
30. Pataki F., Hillig G. Selbstbehauptung oder Anpassung? Zur Frage der ideologisch-politischen Entwicklung A. S. Makarenkos. Marburg: Makarenko-Referat, 1987. 75 S. (Opuscula Makarenkiana Nr 6).
31. Waterkamp D. Götz Hillig and his search for the true Makarenko. What did he find? *International Dialogues on Education*. 2018. №2. S. 37-55.
32. Zeugnisse einer wahren Freundschaft: die Erinnerungen K. S. Kononenkos an A. S. Makarenko. Hrsg.: G. Hillig, V. Maročko. (Russ. bzw. ukr. u. dt.). Marburg: Makarenko-Referat, 1997. XXX, 67 Doppels., 34 S. (Opuscula Makarenkiana Nr 20).